

Maria Radziszewska*

Uniwersytet Franciszka Józefa w Czerniowcach miejscem rozwoju kariery naukowej i organizacyjnej Alfreda Halbana – jedyne go Polaka wśród dziekanów uczelni¹

The Franz Joseph University in Czerniowce as a Place of Career Advancement in Scientific and Organizational Ground by Alfred Halban – the Only Pole among Deans of the University

Abstract: Alfred Halban is one of the scientists of Polish and world fame. He was employed in 1895 at the faculty of law at the youngest university in Austria – Franz Joseph University in Czerniowce as an associate professor at the department of German law. Within many years of professional work in the academic community in Kraków and state administration of the Austrian march he has gained a lot of experience.

The aim of the article is to try to present Halban's career paths in a provincial town in Eastern Europe. The main question is how much changing a place of living/working affected his course of action in a scientific field and his personal career advancement. To present the issue properly there was need for using qualitative analysis of the source material and studies of the literature concerning subject of research.

Keywords: science, university, scientific career, biography of the place, Alfred Halban, Czerniowce.

* Maria Radziszewska (ORCID: 0000-0003-0572-7631) – dr, adiunkt w Katedrze Pedagogiki Ogólnej i Opiekuńczej na Wydziale Nauk Społecznych Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, kontakt: : maria.radziszewska@uwm.edu.pl.

1 Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie dofinansował publikację.

Wprowadzenie

Pomysł uchwycenia relacji jednostki do jej biografii i z uwzględnieniem perspektywy geograficznej zrodził się na podstawie studiów dotyczących kategorii biografii miejsca, obok takich jak: biografia miejsca pamięci², miejsce pamięci³, miejsce autobiograficzne⁴, pedagogika miejsca⁵, miejsce w biografii⁶, przestrzeń pamięci⁷, przestrzeń akademicka⁸.

W niniejszym tekście rozważania dotyczą biografii cząstkowej obejmującej życie Alfreda Halbana w przestrzeni miasta Czerniowce. Założono, że perspektywa geograficzna i miejsce z jego materialnymi cechami i kulturową symboliką nie były bez znaczenia na awans w strukturach nauki na przełomie XIX i XX w. Ustalono, że w przestrzeni Bukowiny, a zwłaszcza w jej stolicy, w Czerniowcach, w miejscu wielokulturowym i wieloetnicznym, wytworzyła się nowa elita środowiska uniwersyteckiego, w której wyróżnił się Polak Alfred Halban. Działając w świecie społecznych relacji i zależności, wyznaczonych lokalnie i globalnie, był świadomym kreatorem własnego rozwoju naukowego.

- 2 R. Skrzyniarz, *Dokumenty źródłem analiz i badań biograficznych w pedagogice*, „Biografistyka Pedagogiczna”, 3 (2018) nr 1, s. 281, DOI: 10.36578/BP.2018.03.21.
- 3 M. Delaperrière, *Miejsca pamięci czy pamięć miejsca? Kilka refleksji na temat uobecniania przeszłości w literaturze współczesnej*, „Ruch Literacki”, 54 (2013) z. 1, s. 49–61, DOI: 10.2478/v10273-012-0054-7.
- 4 M. Czermińska, *Miejsca autobiograficzne. Propozycja w ramach geopoetyki*, „Teksty Długie”, 5 (2011) s. 183–200.
- 5 *Pedagogika miejsca*, red. M. Mendel, Wrocław 2006.
- 6 *Czas i miejsca w biografii. Aspekty edukacyjne*, red. E. Dubas, A. Gutowska, seria: Biografia i badanie biografii, t. 5, Łódź 2017.
- 7 O. Czendze, M. Röger, *Rekonstrukcje przestrzeni pamięci. Bukowina i „bukowinizm” we wspomnieniach niemieckich i polskich przesiedleńców*, w: *Bukowina wspólne dziedzictwo kulturowe i językowe*, red. H. Krasowska, M. Pokrzyńska, E. Wróblewska-Trochimiuk, Warszawa – Zielona Góra – Piła 2010, s. 243–261.
- 8 J. Surman, *Universities in Imperial Austria 1849–1918. A Social History of a Multilingual Space*, West Lafayette 2019, s. 4.

Uniwersytet w przestrzeni Czerniowiec wśród uniwersytetów austriackich

Obecnie uniwersytet w Czerniowcach usytuowany jest w przestrzeni państwowości ukraińskiej i nosi nazwę Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. Mieści się w siedzibie Zespołu Architektonicznego Rezydencji Metropolitów Bukowiny i Dalmacji, budowanego w latach 1864–1882, wpisanej na listę światowego dziedzictwa UNESCO⁹. Swoimi korzeniami sięga czasów austriackich.

Zabiegi o utworzenie uczelni w Czerniowcach¹⁰ rozpoczęły się już na początku XIX w., na sile przybrały, gdy Bukowina stała się niezależną i autonomiczną krainą koronną w monarchii Austro-Węgier. Starania o powołanie instytucji edukacyjnej popierały władze czerniowieckiego magistratu z jego prezydentem Antonim von Kochanowskim (1817–1906) na czele. Polak w 1868 r. wystąpił w Sejmie Bukowińskim z wnioskiem zażądania od centralnych władz utworzenia w Czerniowcach wyższego studium prawniczego. Bukowińczycy powołali towarzystwo, którego celem było dofinansowanie i upowszechnianie edukacji naukowej na Bukowinie. Najpierw w 1872 r. do Sejmu Bukowińskiego, a następnie 4 grudnia 1874 r. do Reichstagu skierowano petycję z prośbą o utworzenie niemieckiego uniwersytetu w Czerniowcach. Petycję przedstawił m.in. Constantin Tomaszczuk (1840–1889), późniejszy pierwszy rektor czerniowieckiej wszechnicy¹¹.

Aspiracje Czerniowiec o powołanie uczelni zbiegły się w czasie ze szczególnie ożywioną agitacją innych miast europejskich domagających się powołania nowych uniwersytetów¹² i takie projekty włączano do programów różnych partii

9 Szerzej: *Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University*, http://www.chnu.edu.ua/index.php?page=ua/zaginf/01%20pro_univer, dostęp: 09.11.2022.

10 Czerniowce w latach 1849–1918 były stolicą Królestwa Bukowiny, w której urząd sprawował prezydent kraju mianowany przez cesarza, podległy centralnemu rządowi w Wiedniu i jednocześnie pełniący funkcję przewodniczącego Rady Szkolnej Krajowej.

11 *Die K. K. Franz-Josephs-Universität in Czernowitz im ersten Vierteljahrhundert ihres Bestandes. Festschrift herausgegeben vom akademischen Senate*, Czernowitz 1900, s. XIII.

12 K. Bartnicka, *Uniwersytety europejskie na przełomie XVIII i XIX w.*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”, 60 (2015) nr 1, s. 23.

narodowych. Pozytywne opinie Izby Reprezentantów Reichsratu przyczyniły się do przyspieszenia w latach 1873 i 1874 prac nad tworzeniem nowej uczelni w stolicy Bukowiny¹³. 7 grudnia 1874 r. cesarz Franciszek Józef na mocy dekretu ustanowił ten dzień urodzinami Uniwersytetu w Czerniowcach¹⁴. Minister Wyznań i Oświaty powołanie uniwersytetu argumentował brakiem uczelni na wschodzie Austrii, znaczną odległością do najbliższego uniwersytetu z językiem niemieckim (we Lwowie i w Krakowie wykładowym był język polski, w Jassach zaś rumuński), w niej też widział punkt przyciągania mieszkających się narodów, które pod opieką i parasolem nauki będą mogły znaleźć porozumienie w sprawie najwyższego rozkwitu i duchowego rozwoju. Oficjalne otwarcie Uniwersytetu im. Franciszka Józefa (Czernowitzer Franz-Josephs-Universität) odbyło się 4 października 1875 r. w obecności m.in. przedstawicieli najwyższych władz austriackich uniwersytetów w: Wiedniu, Innsbrucku, Krakowie, Lwowie, Pradze, Wiedniu, Getyndze, Strassburgu. Na pierwszej uroczystej inauguracji roku akademickiego 1875/1876 prezydent Anton von Kochanowski odczytał listy gratulujące z uczelni: Berlina, Berna, Bonn, Dorpatu, Halle-Wittenbergu, Kilonii, Rostocku oraz poinformował, że uniwersytety w Bazylei, Wrocławiu, Erlangen, Heidelbergu, Giessen, Jenie, Królewcu, Lipsku, Marburgu, Münsterze, Tybindze też przesłały listy gratulacyjne. Na arenie europejskiej czerniowiecki uniwersytet był kolejną siostrą austriackich uniwersytetów. Uruchomiono go w tym samym roku, w którym we Francji doszło do utworzenia czterech, tzw. wolnych (tj. niepaństwowych, katolickich) uniwersytetów w: Paryżu, Lille, Lyonie i Angers¹⁵. Dla Niemców bukowińskich oraz z zachodnich regionów Austrii i z Niemiec stał się przyczółkiem niemieckiej kultury na Wschodzie: „ein Vorposten deutscher Kultur im Osten”¹⁶.

W strukturze najmłodszego, ósmego w Austrii uniwersytetu znalazły się trzy wydziały: teologii greko-orientalnej¹⁷, prawa, filozofii¹⁸. W połowie października

13 *Die K. K. Franz-Josephs-Universität in Czernowitz*, s. XIII.

14 Tamże, s. XVII.

15 K. Bartnicka, *Uniwersytety europejskie na przełomie XVIII i XIX w.*, s. 23.

16 E. Biedrzycki, *Historia Polaków na Bukowinie*, Warszawa–Kraków 1973, s. 123.

17 Szerzej: C. Ungureanu, *Facultatea de Teologie Ortodoxă din Cernăuți (1875–1919)*, „Analele Bucovinei”, 2 (2016) s. 41–64.

18 Na wydziale filozofii utworzono oddziały: filologiczny, historyczno-filozoficzny, matematyczno-przyrodniczy.

1875 r. wykłady w języku niemieckim rozpoczęły się jednocześnie na wszystkich trzech wydziałach, uruchomiono też seminaria naukowe¹⁹. Tradycyjna struktura czterofakultetowa nie została zachowana, wydział medyczny nie miał racji bytu w tej części marszii Habsburskiej z uwagi na zbyt niską liczbę pacjentów w szpitalach ogólnych Bukowiny. Naukę rozpoczęło 191 studentów, w tym na wydziale teologii studiowało 39 słuchaczy narodowości ruskiej (ukraińskiej) i rumuńskiej, na wydziale prawa 104 osoby (52 Niemców, 28 Rusinów, 19 Rumunów, 17 Polaków) i 48 na wydziale filozofii, przy czym Polacy stanowili 16,6% ogółu. Językiem niemieckim jako ojczystym posługiwało się 37% ogółu słuchaczy. Pod względem miejsca pochodzenia przeważali studenci z Bukowiny (61%), a następnie z Galicji (30%)²⁰. Szczególnie szybko rozwijał się wydział prawa, na którym już w kolejnym roku przeprowadzono pierwsze promocje doktorskie. Wydział nawiązał też pierwsze kontakty zagraniczne z uczelniami w Heidelbergu oraz w Lipsku²¹. Pod względem struktury zatrudnienia kadry naukowej, w przeciwieństwie do innych uniwersytetów austriackich np. galicyjskich, w Czerniowcach zatrudniano jedynie na stanowiskach profesorów, pomijano prywatnych docentów. W latach 1880–1900 wzrosło zatrudnienie profesorów zwyczajnych z 10 do 18, a zmalało profesorów nadzwyczajnych z 6 do 1²².

W roku akademickim 1894/1895, kiedy Alfred Halban rozpoczął pracę na wydziale prawniczym, rektorem uniwersytetu został wybrany fizyk dr Alois Handl (1837–1915). Uczelnia liczyła 370 studentów, w tym 317 zwyczajnych i 53 nadzwyczajnych. Najliczniejszą populację studentów stanowili studenci wydziału prawniczego (71%). Według narodowości najwięcej było Niemców i Rumunów, 10% stanowili Polacy, pozostałe narodowości to Rusini, Serbowie, Węgrzy i Armeńczycy. Pod względem wyznania przeważali wyznawcy religii greko-orientalnej oraz judaizmu, a następnie katolicy. Studenci udzielali się w różnych towarzystwach naukowych²³. W uniwersyteckiej bibliotece zgromadzono 110 825 publikacji i 43 rękopisy. W skali uczelni przeprowadzono

19 *Die K. K. Franz-Josephs-Universität in Czernowitz*, s. XLIII.

20 *Tamże*, s. 161 i n.

21 *Tamże*, s. LI.

22 J. Surman, *Universities in Imperial Austria 1849–1918*, s. 141–146.

23 (b. a.), *Wszecznica czerniowiecka*, „Gazeta Polska”, 69 (1896) s. 2.

92 rygoroza i 23 promocje doktorskie, w tym 20 na wydziale prawa²⁴. W 1897 r. powstały seminaria języków rumuńskiego i ruskiego²⁵. 2 grudnia 1900 r. w auli rezydencji arcybiskupiej obchodzono jubileusz 25-lecia wszechnicy czerniowieckiej²⁶. Sukcesem dla uniwersytetu w Czerniowcach był szybki wzrost liczby studentów. W roku akademickim 1912/1913 było ich 1194, w tym 117 studentek. Pod względem narodowości największy odsetek stanowili studenci narodowości niemieckiej (37,5%)²⁷. Biorąc pod uwagę kierunek studiów, prawie 50% ogółu studentów studiowało na wydziale prawa.

Dzięki uniwersytetowi Czerniowce, ale też Bukowina uzyskały rangę akademickiej stolicy. W przestrzeni miasta pojawił się duch nauki. Początkowo działał w mieście wyłącznie uniwersytet niemieckojęzyczny, pod wpływem studiujących w nim różnych narodowości, otwierał się na powoływanie lektoratów w języku ruskim (1877), rumuńskim (1881), a nawet polskim (1912/1913). Pozostając peryferyjnym, i niekompletnym w strukturze, bo bez wydziału medycznego, stawał się atrakcyjny głównie dla lokalnych studentów, gdyż z założenia miał kształcić „kadry urzędnicze i nauczycielskie spośród elementów autochtonicznych”²⁸. Kadry akademickie przyciągał głównie z siostrzanych uniwersytetów austriackich (Wiedeń, Innsbruck, Graz), stwarzając im możliwości uzyskiwania stopni naukowych oraz rozwoju kariery naukowej i organizacyjnej, o wiele szybciej niż w centralnych uniwersytetach. Szczególnie atrakcyjny był wydział prawa, gwarantujący stabilną i obiecującą karierę. Na tę ofertę odpowiedział Albert Halban.

Etapy życia i działalności akademickiej Alfreda Halbana w przestrzeni Krakowa

Alfred Blumenstok von Halban urodził się 22 września 1865 r. w Krakowie. Tam spędził czas dzieciństwa, edukacji, pracy uniwersyteckiej aż do uzyskania nominacji na profesora nadzwyczajnego i przeniesienia do pracy w czer-

24 *Die K. K. Franz-Josephs-Universität in Czernowitz*, s. LXX–LXXI.

25 Tamże, s. LXXIII.

26 Tamże, s. LXXVII.

27 C. Ungureanu, *Sistemul de învățământ din Bucovina în perioada stăpânirii austriece (1774–1918)*, Chișinău 2015, s. 356.

28 E. Biedrzycki, *Historia Polaków na Bukowinie*, s. 124.

niowieckim uniwersytecie. Jego ojcem był Leon Blumenstock von Halban (1838–1897), a matką Bertha Kraus. W dniu ślubu, który odbył się w 8 listopada 1864 r., miała 19 lat. Alfred miał też rodzeństwo, siostrę Florę (ur. 1868) i brata Henryka (ur. 1870).

Alfred zamiłowanie do nauki prawdopodobnie wyniósł z rodzinnego domu. Ojciec Leon urodzony w Krakowie, pochodził z rodziny żydowskiej. Po ukończeniu gimnazjum studiował medycynę na Uniwersytecie Jagiellońskim. Tam też zdobył stopień doktora medycyny w 1862 r. Równocześnie w Wiedniu uzyskał tytuł magistra położnictwa. W latach 1863–1864 brał udział w powstaniu styczniowym i był więziony przez władze austriackie. Pracę zawodową rozpoczął w Klinice Okulistycznej w charakterze asystenta (1863–1866). W 1865 r. został lekarzem sądowym, a cztery lata później uzyskał stopień doktora habilitowanego na wydziale prawa i został mianowany prywatnym docentem medycyny sądowej. Na Wydziale Lekarskim UJ nominację na profesora nadzwyczajnego otrzymał w 1871 r., zaś na profesora zwyczajnego w 1881 r. W tym czasie Żydzi w społeczności akademickiej UJ w gronie profesorskim stanowili 10% ogółu kadry uniwersyteckiej z najwyższym tytułem naukowym²⁹. Leon Blumenstock von Halban pełnił funkcję dziekana Wydziału Lekarskiego UJ (1886/87, 1892/1893). Wchodził też w skład komitetu związanego z wydaniem księgi pamiątkowej UJ pt. *Kronika Uniwersytetu Jagiellońskiego od r. 1864 do 1887*, której wydawnictwo jest kontynuowane³⁰. Leon Blumenstock von Halban opublikował ponad 100 prac³¹. Uznaniem naukowych dokonań było też jego członkostwo w zarówno krajowych, jak i zagranicznych towarzystwach naukowych. W latach 1877–1892 ojciec Alfreda był redaktorem naczelnym „Przeglądu Lekarskiego”³². Wpisał się też w działalność publiczną miasta Krakowa. Z powodu złego stanu zdrowia 1 października 1896 r. przestał pracować na UJ³³. Zmarł 28 lutego 1897 r. w Krakowie³⁴.

29 Ł. T. Sroka, *Żydzi w Krakowie. Studium o elicie miasta 1850–1918*, Kraków 2008, s. 29.

30 J. Dybiec, *Krakowskie uroczystości otwarcia w roku 1887 Collegium Novum i ich ogólnopolskie echa*, Wrocław 1990, s. 25.

31 *Śp. dr Leon Halban*, „Tygodnik Ilustrowany”, 11 (1897) s. 217.

32 *Dr Leon Halban*, „Czas”, 49 (1897) s. 2.

33 Ł. T. Sroka, *Żydzi w Krakowie*, s. 145.

34 *Dr Leon Halban*, „Czas. Dodatek Poranny”, 48 (1897) s. 1.

Z kolei brat ojca, Henryk (ur. 1845 w Krakowie, zm. 1902 w Bad Gastein), ukończył Wydział Prawa UJ w 1869 r. Zaraz po studiach przeniósł się do Wiednia. Rozpoczął pracę w redakcji „Czasu”, później w „Tagblattu”. W 1870 r. został sekretarzem Prezydium Rady Ministrów u Alfreda Potockiego. W 1886 r. miano- wano go na dyrektora kancelarii wiedeńskiego parlamentu. Za czasów rządów premiera Kazimierza Badeniego (1895–1897) był szefem sekcji w austriackiej Radzie Ministrów. W 1898 r. wycofał się z polityki. Zajmował się publikowa- niem polskiej poezji romantycznej w czasopiśmie „Dioskuren”, tłumaczył też na język niemiecki. Ożenił się z siostrą Wiktora Adlera. Jego synowie, Rudolf i Leon, pracowali w ministerstwie austriackim.

Ojciec i wuj Henryk w 1891 r. otrzymali od cesarza tytuł szlachecki, ze zmianą nazwiska na Halban³⁵. Rok później przyjęli chrzest. Leon Halban wraz z rodziną przeszedł z wyznania mojżeszowego na katolicyzm. Warto dodać, że o wykształ- ceniu Leona i Henryka zadecydowała konstytucja z 31 grudnia 1867 r., dzięki której Żydzi uzyskali na obszarze monarchii austro-węgierskiej pełne równo- uprawnienie – rozwój własnych instytucji, w tym szkół wyznaniowych, swo- bodny dostęp do szkół i uniwersytetów dla wszystkich obywateli monarchii³⁶. Te zarządzenia respektowały władze UJ, które umożliwiły studiowanie żakom pochodzenia żydowskiego oraz zatrudniały żydowskich naukowców i wykła- dowców. Awans do wyższych warstw społecznych młodzieży żydowskiej dawały studia na kierunkach medycznych i prawniczych³⁷. Tą drogą poszli synowie Leona, Alfred i Henryk³⁸.

35 Ł. T. Sroka, *Żydzi w Krakowie*, s. 180–181.

36 Tamże, s. 47.

37 Tamże, s. 61.

38 Henryk Halban, brat Alfreda, ur. 9 września 1870, doktoryzował się na Wydziale Lekarskim UJ w 1895 r., habilitację zaś w 1903 r. uzyskał w Wiedniu. Proponowany na katedrę chorób nerwowych i umysłowych UJ, ostatecznie w 1905 r. został profesorem neurologii i psychiatrii w Uniwersytecie Lwowskim. Zmarł w grudniu 1933 r.; J. Draus, *Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie 1918–1946. Portret kresowej uczelni*, Kraków 2007, s. 25; A. Redzik, *Wydział Prawa Uniwersytetu Lwowskiego w okresie drugiej Rzeczypospolitej i w czasie II wojny światowej*, „Prace Komisji Historii Nauki PAU”, 10 (2010) s. 116; (b. a.), *Z Uniwersytetu Jagiellońskiego*, „Gazeta Polska”, 55 (1904) s. 3; (b. a.), *Z uniwersytetu lwowskiego*, „Gazeta Polska”, 7 (1905) s. 2.

Alfred, podobnie jak ojciec i wuj, nauki w zakresie szkoły średniej pobierał w Gimnazjum św. Anny (1874–1882), edukację kontynuował na UJ. Studiował nauki prawnicze oraz historyczne (1882–1888). Był słuchaczem seminarium kierowanego przez Michała Bobrzyńskiego, profesora zwyczajnego historii prawa polskiego i niemieckiego. 4 maja 1887 r. zdobył stopień doktora prawa, następnie w 1889 r. uzyskał habilitację w zakresie prawa kanonicznego. Zgodnie z ówczesnym zwyczajem studenci udawali się do innych ośrodków naukowych w celu kształcenia nie tylko specjalistycznego, ale i uzupełniającego³⁹. Halban uczestniczył w seminarium prawniczym w Wiedniu (1886–1887) oraz odbył studia uzupełniające w Berlinie i w Paryżu⁴⁰ (1887–1889). Korzystając ze wsparcia Akademii Umiejętności w Krakowie w postaci stypendium na badania i staże w Rosji⁴¹, jak sam pisał:

W jesieni r. 1890 okoliczności pozwoliły mi wykonać zamiar powzięty od dawna i udać się do Petersburga, do Cesarskiej Biblioteki Publicznej, o której bogatych skarbach nie wiele dokładnego wiedziałem, w której jednak dla historii polskiej, a przede wszystkim dla historii kultury i poszczególnych nauk w Polsce, spodziewać się można było znacznych plonów⁴².

Naukowe opracowania wieńczyły kwerendy⁴³. Po ukończeniu studiów, nie zaniedbując działalności naukowej, podjął też pracę w „skarbowości i administracji państwowej” (prokuratura skarbu we Wiedniu, namiestnictwo

39 J. Dybiec, *Studia zagraniczne Polaków w latach 1795–1918 i wydawnictwo raportów o ich przebiegu*, „Prace Komisji Historii Nauki Polskiej Akademii Umiejętności”, 5 (2003) s. 61–74.

40 Z okresu paryskich podróży naukowych pochodzi praca: A. Halban, *Zbiór kanonów paryskiej biblioteki św. Genowefy*, Kraków 1891.

41 J. Kaliszuk, *Codices deperditi Średniowieczne rękopisy łacińskie Biblioteki Narodowej utracone w czasie II wojny światowej*, t. 1: *Dzieje i charakterystyka kolekcji*, Wrocław 2016, s. 121.

42 A. Blumenstok, *Wiadomości o rękopisach prawno-historycznych Biblioteki Cesarskiej w Petersburgu. Sprawozdanie z poszukiwań*, Kraków 1891, s. 3.

43 A. Halban-Blumenstok, *Die canonistischen Handschriften der Kaiserlichen Öffentlichen Bibliothek in St. Petersburg*, seria: *Deutsche Zeitschrift für Kirchenrecht*, Freiburg und Leipzig 1898.

we Lwowie, starostwo w Krakowie)⁴⁴. W 1890 r. uzyskał docenturę na UJ i został prywatnym docentem prawa kanonicznego, a od 1892 r. prawa niemieckiego⁴⁵.

Etap życia Halbana w przestrzeni Krakowa przypadają na okres autonomii galicyjskiej, co skutkowało uzyskaniem przez niego wszystkich stopni naukowych na UJ oraz zaznaczeniem się jego osoby w środowisku naukowym tego miasta. Jego prace naukowe m.in: z historii prawa, dziejów prawa kanonicznego i praw germańskich⁴⁶ można czytać w języku polskim, niemieckim i francuskim.

Alfred Halban i jego rozwój kariery naukowej w czerniowieckim uniwersytecie

Karierę w przestrzeni uniwersyteckiej Czerniowiec⁴⁷ Halban rozpoczął na wydziale prawa jako profesor nadzwyczajny. W semestrze zimowym 1894/1895 objął katedrę prawa niemieckiego po profesorze Friedrichu Schulerze von Libloyu (1827–1900). Schuler ze względu na stan zdrowia, po dwudziestu latach pracy, przeszedł na emeryturę. Halban jeszcze przed trzydziestym rokiem życia awansował zatem na stanowisko profesora oraz jako drugi w historii wydziału prawa Uniwersytetu Czerniowieckiego objął katedrę prawa niemieckiego. W ocenie kandydata przeważała z pewnością jego rosnąca aktywność naukowa również w dziedzinie rozwoju prawa niemieckiego i badania nad

44 K. Koranyj, *Halban Alfred*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 9, Wrocław i in. 1960–1961, s. 243–244.

45 *Skład Uniwersytetu w roku akademickim 1909/1910. C.K. Uniwersytet imienia Cesarza Franciszka I we Lwowie*, Lwów 1909, s. 10; (b. a.), *św. Alfred Halban*, „Kurjer Lwowski”, 225 (1926) s. 4.

46 A. Blumenstok, *Kilka słów o prawniczym charakterze interdyktu kościelnego: przyczynek do prawa karnego kanonicznego*, Kraków 1886; *Plany reform skarbowo-wojskowych w pierwszej połowie panowania Zygmunta Starego*, podał i objaśnił dr Alfred Blumenstok, Lwów 1888; tenże, *Opieka papieska w wiekach średnich*, Kraków 1889; tenże, *Quelques mots sur la réfection des titres perdus chez les Francs*, Bar-le-Duc 1891.

47 Do Czerniowiec przeprowadził się z rodziną, żoną Zofią z domu Spasowicz (1867–1934), z którą zawarł związek małżeński w 1890 r. oraz trojgiem małych dzieci. Miał syna Leona Cypriana (1893–1960) i dwie córki: Bronisławę Janinę Marię (1901–1991) i Natalię Reginę (1894–1917).

jego wpływem na prawo w Europie Wschodniej⁴⁸. Warto dodać, że był jedynym z pięciu osób skierowanych do Czerniowiec, które otrzymały nominację na stanowiska na niemieckojęzycznym uniwersytecie⁴⁹. Angaż uczonego z Krakowa odbił się echem wśród miejscowej Polonii. Lokalna prasa donosiła, że „jest pierwszym Polakiem, jaki otrzymał tutaj katedrę profesorską. W Krakowie cieszył się dr. Halban powagą w sferach naukowych”⁵⁰. W ten sposób Halban zapoczątkował ponad dziesięcioletni okres aktywności naukowej, dydaktycznej i organizacyjnej na Uniwersytecie w Czerniowcach. Dołączył on do grona akademików, wśród których 10% miało pochodzenie żydowskie, podczas gdy na innych uczelniach austriackich ten odsetek był znikomy⁵¹.

W zakres pracy dydaktycznej Halbana wchodziły wykłady i seminaria. Od samego początku, po objęciu samodzielnej katedry, prowadził też wykłady z austriackiej historii imperialnej, gdyż ta katedra nie miała obsadzenia. W roku akademickim 1896/1897, po przeniesieniu na Uniwersytet w Innsbrucku prof. Ludwiga Wahrunda (1860–1932), prowadził wykłady z prawa kanonicznego. Na skutek zgonu prof. Aleksandra Graweina (1849–1897), specjalisty od prawa cywilnego oraz handlowego⁵², od roku akademickiego 1897/1898 Halban przejął wykłady z prawa handlowego i wekslowego. Trwało to do czasu zatrudnienia następcy Graweina, prof. Carla Adlera (1865–1924). Jak podają źródła niemieckie, jedynie prof. Halban, w świetle postanowienia & 7 dekretu ministerialnego z 24 grudnia 1893 r., który nakładał na wydziały prawa obowiązek zabezpieczenia wykładów z prawa górniczego, zadeklarował chęć ich prowadzenia. Od roku akademickiego 1894/1895 prowadził wykłady i czytał na temat historii i systemu niemieckiego i austriackiego prawa górniczego. Pozytywna również była odpowiedź Halbana na przyjęcie wykładów z prawa porównawczego. Przesłanką do prowadzenia zajęć była jego praca naukowa częściowo poświęcona prawu porównawczemu. W semestrach letnich czytał trzygodzinne

48 *Die K. K. Franz-Josephs-Universität in Czernowitz*, s. 73.

49 K. Staudigl-Ciechowicz, *Zwischen Wien und Czernowitz – österreichische Universitäten um 1918*, „Beiträge zur Rechtsgeschichte Österreichs”, 4 (2014) s. 226, DOI: 10.1553/BRGOE2014-2S223.

50 (b. a.), *Dr Alfred Halban*, „Gazeta Polska”, 82 (1894) s. 2.

51 J. Surman, *Universities in Imperial Austria 1849–1918*, s. 237.

52 (b.a.), *Zmarli*, „Gazeta Lwowska”, 178 (1897) s. 4.

wykłady porównawcze, w których najpierw zajmował się wprowadzeniem do metody badań porównawczych prawa (1898), a następnie prawem nieruchomości na gruncie prawa porównawczego (1900)⁵³. Prowadził seminaria z prawa niemieckiego. Sukcesem zakończyły się przynajmniej trzy przewody doktorskie pod jego kierunkiem. W 1898 r. wypromował doktora prawa Stanisława Białego⁵⁴ a w 1903 r. Ludwika Mehrera⁵⁵ oraz Leona Arnolda. Przerwę w pracy dydaktycznej spowodował w semestrze zimowym 1903 r. urlop naukowy przeznaczony na ukończenie trzeciego tomu niemieckojęzycznej pracy poświęconej prawu rzymskiemu w państwach germańskich⁵⁶. Monografia ta, która powstawała w okresie czerniowieckim, przyniosła uczonemu niekwestionowaną sławę⁵⁷. Wydał też prace w języku polskim⁵⁸.

Utrzymywał kontakty z naukowcami z całej Europy, uczestniczył w wielu kongresach. W charakterze delegata wydziału prawa Halban został zgłoszony na kongres słowiańskich historyków i filologów w Petersburgu⁵⁹. Imperium Rosyjskie było też celem jego zagranicznych podróży naukowych. W 1897 r. miał długo oczekiwaną możliwość odwiedzenia Charkowa i uzyskania zgody na przegląd zgromadzonych zbiorów, dzięki uprzejmości m.in. dyrektora archiwum prof. Dimitriego Bagaleja⁶⁰.

53 *Die K. K. Franz-Josephs-Universität in Czernowitz*, s. 74–81.

54 (b. a.), *Z uniwersytetu*, „Gazeta Polska”, 15 (1898) s. 2.

55 (b. a.), *Z uniwersytetu*, „Gazeta Polska”, 45 (1903) s. 3.

56 (b. a.), *Z uniwersytetu*, „Gazeta Polska”, 22 (1903) s. 2.

57 A. von Halban, *Das römische Recht in den germanischen Volksstaaten. Ein Beitrag zur deutschen Rechtsgeschichte*, cz. 1, Breslau 1899–1907; tenże, *Das römische Recht in den germanischen Volksstaaten. Ein Beitrag zur deutschen Rechtsgeschichte*, cz. 2, Breslau 1901; tenże, *Das römische Recht in den germanischen Volksstaaten. Ein Beitrag zur deutschen Rechtsgeschichte*, cz. 3, Breslau 1907.

58 Tenże, *Rzym i Germanie*, Warszawa 1897; tenże, *Statystyczny opis parafii polskich w XVIII w.*, „Kwartalnik Historyczny”, 12 (1898) z. 1, s. 99–100.

59 (b. a.), *Z uniwersytetu*, „Gazeta Polska”, 30 (1904) s. 2.

60 Pisał: „Die Sommerferien des Jahres 1897 gaben mir die längst ersehnte Möglichkeit, nun auch Charkow zu besuchen, und dank der überaus freundlichen Bereitilligkeit des Archivdirectors Prof. Dmitri Bagalej, sowie der Herren D. Miller und M. Plochinskij war es mir möglich, in raschester Zeit wenigstens einen Ueberblick über das dort aufbewahrte Material zu gewinnen”; A. v. Halban *Zur Geschichte des deutschen Rechts in den Gebieten von Tschernigov und Poltawa. (Archivalischer reisebericht.)* von Professor Dr. [...] in Czernowitz, Weimar 1898, s. 1.

Uniwersytet w przestrzeni miasta Czerniowiec przysłużył się Halbanowi w uzyskaniu awansu w randze akademickiej. W sierpniu 1897 r., po trzech latach pracy został mianowany profesorem zwyczajnym prawa niemieckiego⁶¹. W ten sposób w wieku 32 lat osiągnął najwyższe stanowisko w karierze naukowej.

Na uniwersytecie pełnił też funkcje kierownicze. W roku akademickim 1898/1899 został wybrany dziekanem wydziału prawa⁶². W 1900 r. jako prodekan wydziału prawa wraz z rektorem Ferdinandem von Zieglauserem brał udział w obchodach pięćsetlecia UJ. W 1903 r. był nominowany do najwyższej godności w strukturze uniwersyteckiej, na stanowisko rektora. Dlaczego odmówiono profesorowi tego zaszczytu? Jako wyjaśnienie niech posłuży poniższy fragment z lwowskiej gazety:

Tu na gruncie niemieckim rozwijał [...] prof. Halban szeroką działalność w obronie zagrożonych na Bukowinie interesów polskich, a to zarówno na Uniwersytecie, jak i w życiu publicznym [...]. Znakomite jego sukcesy na tem polu [...] nie były na rękę germanizatorom kraju, niemieckim profesorom Uniwersytetu. Wyrazem ich stanowiska było veto przeciw wyborowi prof. Halbana na rektora w roku 1903, przyczem w motywach swego kroku wyraźnie zaznaczyli, że występują przeciw niemu nie ze względów osobistych, lecz ze względów politycznych, z powodu jego wybitnej działalności polskiej⁶³.

Porażka nie zniechęciła profesora do dalszej aktywności zarówno w życiu społeczności uniwersyteckiej, jak i pracy na rzecz mniejszości polskiej. W 1904 r. przyjął od ministra wyznań i oświaty mianowanie na członka komisji egzaminacyjnej egzaminów państwowych politycznych⁶⁴. W 1904 r. przyjął mandat posła do Sejmu Bukowińskiego, który sprawował na życzenie wyborców do 1910 r.

Dzięki wszechstronnej aktywności, w tym też naukowej, rosła jego pozycja w europejskim środowisku akademickim. Wchodził w skład towarzystw naukowych: jako członek korespondencyjny Królewskiej Akademii Umiejętno-

61 (b. a.), *Mianowania*, „Gazeta Polska”, 69 (1897) s. 3.

62 (b. a.), *Z uniwersytetu*, „Gazeta Polska”, 49 (1898) s. 2.

63 (b. a.), *św. Alfred Halban*, „Kurjer Lwowski”, 225 (1926) s. 4.

64 (b. a.), *Bursa im. Adama Mickiewicza*, „Gazeta Polska”, 76 (1904) s. 3.

ści w Padwie, członek Królewskiego Instytutu Naukowego w Wenecji, członek komisji historycznej i prawniczej Akademii Umiejętności w Krakowie⁶⁵.

Halban potrafił łączyć aktywność naukowo-organizacyjną we wszechnicy z niezwykle ożywioną pracą w życiu oświatowym. Był referentem do spraw języka polskiego w bukowińskiej Radzie Szkolnej Krajowej, prowadził akcję odczytowo-popularyzatorską⁶⁶. Udzielał się w życiu społecznym miasta, pełniąc m.in. funkcję członka zarządu Katolickiego Towarzystwa Dobroczynności⁶⁷.

W zagospodarowania przestrzeni publicznej Czerniowiec na placu Ferdynanda, wpisał się pomysłem założenia domu akademickiego dla wszystkich studentów bez rozgraniczania na narodowość i wyznanie⁶⁸. Inicjatywa ta zrodziła się na 25-lecie obchodów założenia uniwersytetu. Jako kurator domu organizował różne akcje w celu zbierania funduszy na jego budowę⁶⁹. Projekt doprowadził do końca.

Jednym z ważniejszych obszarów aktywności pozauniwersyteckiej była działalność na rzecz mniejszości polskiej na Bukowinie. Halban założył i prezesował Towarzystwu Bursy Polskiej im. Adama Mickiewicza, następnie organizował Bursę Polską. Przyjął bezpłatnie urząd inspektora nauki języka polskiego w szkołach bukowińskich⁷⁰. Pełnił najwyższe funkcje w Towarzystwie Politycznym „Koło Polskie na Bukowinie”⁷¹. Był mentorem dla studentów polskich zorganizowanych w Towarzystwie Akademików Polskich „Ognisko”, nawet po przeniesieniu do Lwowa. Jego aktywność w tym zakresie pozytywnie oceniano w Krakowie:

Praca społeczna na kresach, podtrzymywanie ducha narodowego, wspieranie radą i czynem rodaków – to pierwsze święte, obywatelskie obowiązki ludzi, rzuconych losem w dalekie strony kraju, a stojących na wybitnych stanowiskach. Obowiązkom tym godnie i szacownie odpowiedział

65 A. Halban, *W obronie własnej*, Czerniowce 1904.

66 (b. a.), *Wykład popularno-naukowy*, „Gazeta Polska”, 16 (1903) s. 2

67 (b. a.), *Katolickie Towarzystwo dobroczynności*, „Gazeta Polska”, 43 (1897) s. 2.

68 *Die K. K. Franz-Josephs-Universität in Czernowitz im ersten Vierteljahrhundert ihres Bestandes*, s. 159.

69 (b. a.), *Bal Domu akademickiego*, „Gazeta Polska”, 10 (1904) s. 3.

70 (b. a.), *Sprawy polskie na Bukowinie*, „Gazeta Polska”, 83 (1903) s. 1.

71 (b. a.), *Wiadomości osobiste*, „Gazeta Polska”, 77 (1902) s. 3; (b. a.), *Zgromadzenie komitetu wyborczego*, „Gazeta Polska”, 21 (1903) s. 2.

w ciągu całej swej bytności w Czerniowcach – profesor tamtejszego uniwersytetu dr Alfred Halban⁷².

Zwieńczeniem aktywności dla dobra młodzieży akademickiej i wszechstronnej pracy naukowej było nadanie prof. Halbanowi przez cesarza orderu Żelaznej Korony III klasy w 1905 r. Paradoks polegał na tym, że zasługi dotyczyły „Polaka na wszechnicy, która uważa się za niemiecką, a której młodzież właśnie jednemu profesorowi narodowości polskiej zawdzięcza najważniejszą instytucję humanitarną”⁷³.

W 1905 r. w Uniwersytecie Lwowskim na wydziale prawa i umiejętności politycznych „prof. Uniwersytetu czerniowieckiego Dr. Alfred Halban objął jako profesor zwyczajny świeżo utworzoną, pierwszą dopiero w Austrii, katedrę historii porównawczej prawa”⁷⁴. W Lwowie, wyłączając lata pierwszej wojny światowej, które spędził w Wiedniu, pozostał do śmierci w 1926 r. Jego prochy spoczywają w rodzinnym grobowcu na Cmentarzu Rakowickim w Krakowie.

Wnioski i konkluzja

W 1894 r., po przybyciu do Czerniowiec, stolicy Bukowiny, Albert Halban musiał doświadczyć szoku kulturowego. Przyzwyczajony do pracy na uniwersytecie z polskim językiem wykładowym, zetknął się ze środowiskiem władającym we przestrzeni publicznej językiem niemieckim oraz lektoratami w innych językach niż język polski. Praca na uniwersytecie z dwudziestoletnim doświadczeniem ukazywała niedomagania na wielu płaszczyznach, np. materialnej (brak własnej siedziby, brak dostatecznej ilości sal dydaktycznych), kadrowej (niedobór kadry do wymaganych regulacjami programów studiów), socjalnej. Jednocześnie dawała możliwości awansu, gdyż była potrzeba rozwoju badań naukowych oraz działalności dydaktycznej. Pozycja Halbana w środowisku rosła

72 (b. a.), *Odznaczenie profesora Uniwersytetu czerniowieckiego*, „Nowości Ilustrowane”, 15 (1905) s. 7.

73 (b. a.), *Odznaczenie prof. Halbana*, „Gazeta Polska”, 26 (1905) s. 1.

74 *Zarys historii wydziałów lekarskich w Polsce. Mowa inauguracyjna przy otwarciu roku akademickiego 1905/1906 dnia 12 października 1905 w Uniwersytecie Lwowskim przez Antoniego Gluzińskiego rektora tego uniwersytetu*, Lwów 1906, s. 7.

dzięki aktywności dydaktycznej, gdyż podejmował się prowadzenia wykładów z nowych przedmiotów zleconych przez centralne władze austriackie. W Czerniowcach powstało dzieło jego życia, które, podobnie jak inne niemieckojęzyczne, jest reprodukowane⁷⁵.

Z twórczości Halbana z okresu czerniowieckiego wynika, że wyżej cenił pracę naukową nad pracą dydaktyczną:

Uniwersytet jest szkołą, przede wszystkim jednak ogniskiem naukowym, na profesorach i docentach ciąży obowiązek moralny pracy naukowej, obowiązek posuwania nauki naprzód; cenimy ich więc przede wszystkim ze względu na tę część ich działalności, a chlubą uniwersytetu jest ten, który najwięcej zdziałał na polu nauki i największy dorobek cywilizacyjny narodu. Dopiero w drugiej linii niejako mówimy o czynności nauczycielskiej, a powiedzmy szczerze, nie pytamy się wcale o to, czy mąż nauki, któremu katedra ma być powierzona, będzie dobrze uczył, tzn. czy potrafi przedmiot, w którym pracuje naukowo i w którym się odznaczył cennymi dziełami, przedstawić słuchaczom tak, aby zupełnie nieprzygotowana młodzież mogła odnieść korzyść⁷⁶.

W Czerniowcach osiągnął awans: z prywatnego docenta na profesora nadzwyczajnego, a po trzech latach na profesora zwyczajnego. Zostały też docenione jego umiejętności organizacyjne w kierowaniu wydziałem prawa.

Wybór uczelni na peryferiach wschodniej Austrii, w której był niski poziom konkurencji w rozwoju nauk prawnych, zagwarantował Halbanowi sukces w świecie nauki. Dzięki swej wiedzy, doświadczeniu w nawiązywaniu i utrzymywaniu współpracy międzynarodowej oraz chęci pracy społecznej spotkał się z entuzjastycznym przyjęciem nie tylko w gronie akademickim, studenckim, ale też wśród miejscowej Polonii. Mniejszość polska szybko dostrzegła zalety uczonego i umiejętności prowadzenia działalności w swoich organizacjach i stowarzyszeniach. Niestety, zbytne angażowanie w sprawy czysto polskie pozbawiło go najwyższej godności uczelnianej – funkcji rektora. Porażka ta nie wpły-

75 Entstehung des deutschen Immobiliareigentums, von Alfred Halban Blumenstock. [Leather Bound], https://www.amazon.com/s?i=stripbooks&rh=p_27%3AAlfred+von+Halban&s=relevancerank&text=Alfred+von+Halban&ref=dp_byline_sr_book_1, dostęp: 07.11.2022.

76 A. Halban, *W sprawie reformy nauki prawa*, Lwów 1902, s. 16.

nęła destruktywnie na jego stopień zaangażowania w sprawy państwowe, wręcz przeciwnie, wzrósł jego udział w debacie publicznej (pomysłodawca utworzenia na Bukowinie zakładu głuchoniemych i ciemnych), i bezpośredniej pracy na rzecz rozwoju szkół polskich oraz starań o lektorat języka polskiego w czerniowieckiej Alma Mater. Rozwój naukowej i organizacyjnej kariery warunkowały zainteresowania badawcze i dorobek naukowy, przeszkodę zaś konserwatyzm obyczajowy środowiska naukowego powiązany ze stereotypowym postrzeganiem mniejszości narodowej w uczelni niemieckiej.

Konkludując, należy stwierdzić, że w latach 1894–1905, w czasie pobytu w Czerniowcach, zauważalne jest oswojenie przez Alfreda Halbana przestrzeni miasta Czerniowiec, wyrażające się sprawnością funkcjonowania w różnych jego obszarach⁷⁷. Zmiana miejsca z Krakowa na Czerniowce była znacząca w rozwoju kariery naukowej. Nadal prof. Halban pozostaje jedynym profesorem Polakiem spośród dziekanów uniwersytetu, który wpisał się zarówno w historię uczelni, jak i miejsca, w którym ona się znajduje⁷⁸.

Streszczenie: Alfred Halban należy do uczonych polskiej i światowej nauki. Podejmując w 1895 r. zatrudnienie na wydziale prawa w najmłodszym uniwersytecie austriackim – Uniwersytecie Franciszka Józefa w Czerniowcach w charakterze profesora nadzwyczajnego katedry prawa niemieckiego, miał za sobą lata pracy zawodowej w krakowskim środowisku akademickim i administracji państwowej marchii austriackiej.

Celem artykułu jest próba zaprezentowania przebiegu kariery naukowej, dydaktycznej i organizacyjnej Halban w przestrzeni peryferyjnego miasta Europy Wschodniej. Zamierzenia badawcze szły w kierunku poszukiwania odpowiedzi na pytanie czy i jakie było znaczenie zmiany miejsca w rozwoju kariery naukowej Halbana? Do przedstawienia problematyki badawczej zastosowano jakościową analizę materiału źródłowego oraz studia nad literaturą przedmiotu badań.

Słowa kluczowe: nauka, uniwersytet, kariera naukowa, biografia miejsca, Alfred Halban, Czerniowce.

77 E. Skibińska, *Miasto jako przestrzeń edukacyjna*, „Edukacja Dorosłych”, 2 (2011) s. 9–31.

78 Zdaniem Emila Biedrzyckiego, „W gronie profesorów na całej przestrzeni dziejów uniwersytetu czerniowieckiego był tylko jeden Polak – Alfred Halban [...]. Był on jako naukowiec i jako powaga osobista ceniony przez całe społeczeństwo bukowińskie bez różnicy narodowości”. E. Biedrzycki, *Historia Polaków na Bukowinie*, s. 125.

Bibliografia

- Bartnicka K., *Uniwersytety europejskie na przełomie XVIII i XIX w.*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”, 60 (2015) nr 1, s. 17–54.
- Biedrzycki E., *Historia Polaków na Bukowinie*, Warszawa–Kraków 1973.
- Blumenstok A., *Kilka słów o prawniczym charakterze interdyscypliny kościelnej: przyczynek do prawa karnego kanonicznego*, Kraków 1886.
- Blumenstok A., *Opieka papieska w wiekach średnich*, Kraków 1889.
- Blumenstok A., *Plany reform skarbowo-wojskowych w pierwszej połowie panowania Zygmunta Starego*, podał i objaśnił dr [...], Lwów 1888.
- Blumenstok A., *Quelques mots sur la réfection des titres perdus chez les Francs*, Bar-le-Duc 1891.
- Blumenstok A., *Wiadomości o rękopisach prawnohistorycznych Biblioteki Cesarskiej w Petersburgu. Sprawozdanie z poszukiwań*, Kraków 1891.
- Czas i miejsca w biografii. Aspekty edukacyjne*, red. E. Dubas, A. Gutowska, seria: Biografia i badanie biografii, t. 5, Łódź 2017.
- Czendze O., Röger M., *Rekonstrukcje przestrzeni pamięci. Bukowina i „bukowinizm” we wspomnieniach niemieckich i polskich przesiedleńców*, w: *Bukowina wspólne dziedzictwo kulturowe i językowe*, red. H. Krasowska, M. Pokrzyńska, E. Wróblewska-Trochimiuk, Warszawa – Zielona Góra – Piła 2010, s. 243–261.
- Czermińska M., *Miejsca autobiograficzne. Propozycja w ramach geopoetyki*, „Teksty Długie”, 5 (2011) s. 183–200.
- Delaperrière M., *Miejsca pamięci czy pamięć miejsca? Kilka refleksji na temat uobecniania przeszłości w literaturze współczesnej*, „Ruch Literacki”, 54 (2013) z. 1, s. 49–61, DOI: 10.2478/v10273-012-0054-7.
- Die K. K. Franz-Josephs-Universität in Czernowitz im ersten Vierteljahrhundert ihres Bestandes. Festschrift herausgegeben vom akademischen Senate*, Czernowitz 1900.
- Draus J., *Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie 1918–1946. Portret kresowej uczelni*, Kraków 2007.
- Dybiec J., *Krakowskie uroczystości otwarcia w roku 1887 Collegium Novum i ich ogólnopolskie echa*, Wrocław 1990.
- Dybiec J., *Studia zagraniczne Polaków w latach 1795–1918 i wydawnictwo raportów o ich przebiegu*, „Prace Komisji Historii Nauki Polskiej Akademii Umiejętności”, 5 (2003) s. 61–74.
- Haban A., *Zbiór kanonów paryskiej biblioteki św. Genowefy*, Kraków 1891.
- Halban A. von, *Zur Geschichte des deutschen Rechts in den Gebieten von Tschernigov und Poltawa. (Archivalischer reisebericht.) von Professor Dr. [...] in Czernowitz*, Weimar 1898.
- Halban A., *Rzym i Germanie*, Warszawa 1897.

- Halban A., *Statystyczny opis parafii polskich w XVIII w.*, „Kwartalnik Historyczny”, 12 (1898) z. 1, s. 99–100.
- Halban A., *W obronie własnej*, Czerniowce 1904.
- Halban A., *W sprawie reformy nauki prawa*, Lwów 1902.
- Halban von A., *Das römische Recht in den germanischen Volksstaaten. Ein Beitrag zur deutschen Rechtsgeschichte*, cz. 1–3, Breslau 1899/1907.
- Halban-Blumenstok A., *Die canonistischen Handschriften der Kaiserlichen Öffentlichen Bibliothek in St. Petersburg*, seria: *Deutsche Zeitschrift für Kirchenrecht*, Freiburg und Leipzig 1898.
- Kaliszuck J., *Codices deperditi Średniowieczne rękopisy łacińskie Biblioteki Narodowej utracone w czasie II wojny światowej*, t. 1: *Dzieje i charakterystyka kolekcji*, Wrocław 2016.
- Korany K., *Halban Alfred*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 9, Wrocław i in. 1960–1961, s. 243–244.
- Pedagogika miejsca*, red. M. Mendel, Wrocław 2006.
- Redzik A., *Wydział Prawa Uniwersytetu Lwowskiego w okresie drugiej Rzeczypospolitej i w czasie II wojny światowej*, „Prace Komisji Historii Nauki PAU”, 10 (2010) s. 111–152.
- Skibińska E., *Miasto jako przestrzeń edukacyjna*, „Edukacja Dorosłych”, 2 (2011) s. 9–31.
- Skład Uniwersytetu w roku akademickim 1909/1910. c.k. Uniwersytet imienia Cesarza Franciszka I we Lwowie*, Lwów 1909.
- Skrzyniarz R., *Dokumenty źródłem analiz i badań biograficznych w pedagogice*, „Biografistyka Pedagogiczna”, 3 (2018) nr 1, s. 273–289, DOI: 10.36578/BP.2018.03.21.
- Sroka Ł. T., *Żydzi w Krakowie studium o elicie miasta 1850–1918*, Kraków 2008.
- Staudigl-Ciechowicz K., *Zwischen Wien und Czernowitz – österreichische Universitäten um 1918*, „Beiträge zur Rechtsgeschichte Österreichs”, 4 (2014) s. 223–240, DOI: 10.1553/BRGOE2014-2S223.
- Surman J., *Universities in Imperial Austria 1849–1918. A Social History of a Multilingual Space*, West Lafayette 2019.
- Ungureanu C., *Sistemul de învățământ din Bucovina în perioada stăpânirii austriece (1774–1918)*, Chișinău 2015.
- Zarys historii wydziałów lekarskich w Polsce. Mowa inauguracyjna przy otwarciu roku akademickiego 1905/1906 dnia 12 października 1905 w Uniwersytecie Lwowskim przez Antoniego Gluzińskiego rektora tego uniwersytetu*, Lwów 1906.